

## НАЗВИ АРТЕФАКТІВ, ІСТОРИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ, ФОЛЬКЛОРНИХ ТА ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ

Мирослава Сливка

*ДВНЗ „Ужгородський національний університет”*

Складність відтворення власних назв полягає не тільки в недостатній уніфікованості транслітераційних таблиць і правил, що застосовувалися в різний час авторами й перекладачами, а й у деяких особливостях, зумовлених національно-культурною та історичною специфікою одиниць, що належать до цього класу, а також їхніх дериватів.

Специфічну групу реалій складають власні назви відомих культурно-історичних артефактів, історичних документів, фольклорних та літературних творів що, як правило, є знаковими величинами в національній чи релігійній свідомості народу. У першу чергу до них належать назви храмів, монастирів, епічних творів та пам'яток писемності. Сюди ж можна зарахувати й назви об'єктів новітнього походження, наприклад Українського дому – Ukrainian House [12, Apr. 12, 2002, p. 11].

Широковідомі назви деяких артефактів мають поруч із суто церковними назвами, ще й народні варіанти, наприклад, Михайлівський золотоверхий собор у Києві, Десятинна церква тощо. Як і більшість інших національно маркованих найменувань назви артефактів часто подаються у двоякому вигляді - транскрипція плюс калькований відповідник у дужках або навпаки, калькований відповідник плюс транскрипція в дужках: the Pecherska Lavra (Kievan Cave Monastery) [17: 55]; Pochaiv Monastery (*Pochaivska lavra*) [8: 47], Kiev Epiphany Brotherhood Monastery (*Kievo-Bratskyi or Bohoiavlenskyi monastyr*) [19: 522], Desiatynna Church (Church of Tithes) [6: 95], Church of the Tithes (*Desiatynna tserkva*) [9: 223], Pochaiv Monastery Press (*Pochaivska drukarnia*) [8: 47], Mykhaylivsky (St.Michael's) Cathedral [6: 29], the Mykhailivsky Zlatoverkhy Cathedral (St.Michael's Golden-Domed) [21, № 1, 2007, p. 48], the Pokrovy Presvyatoyi Bohorodytsi Church (Church of the Veil of Virgin the Protectress) [21, No 1, 2007, p.78].

Дублетні форми наводяться, як правило, при першому вживанні назви в тексті, у подальшому використовується тільки одна з них. Трапляються випадки, коли автор користується тільки однією формою, що може відтворювати не тільки повну, а й еліптичну версію української назви, наприклад: "By the end of the century, thanks to ... the patronage of several generous Kievan princes, the Caves Monastery had become the leading monastery of the Middle Dnieper region. [14: XVII]; Pechersk Lavra Monastery [21, № 1, 2007, p.18]; Pechersk monastery [21, №1, 2007, p.43].

Значна подібність до назв матеріальних артефактів притаманна й назвам писемних пам'яток та літературних творів. Здебільшого такі твори належить до категорії прецедентних текстів, що відіграють особливу роль у формуванні та

функціонуванні національної свідомості. Завдяки тому, що вони включені до шкільних навчальних програм з історії та літератури, ці твори, чи принаймні їхні назви, відомі досить широкому загалові і тому є важливим фактором колективної мовної свідомості. До найвідоміших назв із цього розряду належать “Руська правда” Ярослава Мудрого, “Повість временних літ”, “Слово о полку Ігоревім”, Хроніка Самовидця, “Історія русів” та ін. Характерно, що імена авторів більшості цих творів сьогодні невідомі, тому писемні пам’ятки сприймаються насамперед не як авторські витвори, а як частина загальнонародної спадщини, що підсилює їх культурологічне значення й національний колорит.

При відтворенні таких назв англійською мовою особливого значення набуває вихідна кирилична форма, адже архаїчній орфографії багатьох слів притаманні риси, якими вони відрізняються від сучасної української мови та уподібнюються до російської. У зв’язку з цим у різних англійських текстах спостерігаються відмінності вихідної форми прикметника в назві “Руська Правда”: “... the first code of laws in the entire Slavic world: *Ruskaia Pravda* (Rus’ Law)” [18: 595, також pp. 616, 624]; *Ruskaia Pravda* (Rus’ Justice) [6: 621]; the *Ruska pravda* (Rus’ Justice) [16: 35]; ...*Ruska Pravda*, the first unified code of laws for the Slavic world [17: 55], *Russkaya Pravda* (Russian Truth) – the first code of laws [12, Nov. 26.– Dec. 3, 2004, p. 11]; the Rus’ Law [7: 760]. У більшості з наведених прикладів транскрибовану назву, як це часто буває з реаліями, супроводжує калькований варіант, що наводиться в дужках.

На наш погляд, більш виправданим є використання при перекладі не архаїчної фонетико-орфографічної форми назви, а її сучасного українського варіанта “Руська Правда”, що здебільшого фігурує в хронологічно пізніших текстах з історії, виконаних українською мовою. Використання прикметникової форми з закінченням *-ая* доцільне в тому випадку, наприклад, коли йдеться про власне російську газету “Русская правда”, назву якої було запозичено зі згаданої давньокиївської пам’ятки: “Pestel’s program, as formulated in his “Russian Truth” (*Ruskaia pravda*) ...” [16: 207].

Неуніфікованість способів перекладу стає на заваді ідентифікації тієї самої назви англійськомовним читачем у різних текстах, а іноді навіть у межах однієї роботи, виконаної колективом авторів. Наприклад, у стислій енциклопедії українознавства (Ukraine. A Concise Encyclopaedia, I) в одному місці наводиться транскрибована назва *Ruskaia Pravda* (p.616), а в іншому – калькована назва: “At a joint conference they supplemented the primary Rus’ Law with the so-called Law (*Pravda*) of Yaroslav’s Sons” [18: 597].

Способи представлення в англійському тексті такої відомої пам’ятки, як “Повість временних літ” спираються переважно на калькування, часто в супроводі транскрибованого варіанту. Іноді в наукових публікаціях, що розраховані на вузьке коло обізнаних з відповідною тематикою фахівців, зустрічається аббревіатурний варіант назви “Повісті”: “The PVL applies to this deputy the corresponding Slavic term, воевода, ‘military commander’” [15: 573].

Характерно, що в українській мовній практиці в назві пам’ятки використовується архаїчний лексичний компонент *временних*, тим часом як

звукова форма слів пристосована до сучасної української фонетики. Повна українська калька давнього прототипу назви ("Повість минулих літ") зустрічається в українських джерелах доволі рідко. Англійські транскрибовані версії відтворюють, як правило, давню звукову форму назви в її російській редакції причому транскрибований варіант може виступати або основним, або додатковим, що наводиться в дужках: "They are mentioned in the entry for the year 1037 in the *Pověst vremennux lět* ("The tale of Bygone Years, hereafter PVL), a compilation made ca. 1115 probably in the Caves Monastery" [13: XVII]; the "Chronicle of Bygone Years" (*Povest vremennykh let*) [14: 22]; the "Chronicle of Bygone Years" [16: 29].

Частина авторів подає назву цього твору в транслітерації з українського фонетичного варіанта. При цьому, як правило, її супроводжує калькований відповідник, або навіть декілька таких відповідників: *Povist vremennykh lit* (Tale of Bygone Years – the so-called Primary Chronicle or The Chronicle of Nestor; Chronicle of Bygone Years) [6: 462]; the Tale of Bygone Years (*Povist' vremennykh lit*) [11: 55], the early chronicle "Povist mynulykh lit" (Story of Bygone Years) [21: № 1, 2007, p. 77]. Як видно з наведених прикладів, слово *повість* (*повесть*) отримує в калькованих формах перекладу різні лексичні відповідники: *chronicle, tale, story*. Певною мірою це віддзеркалює двоїсте сприйняття перекладачем (а також іншомовним автором) і суті самого твору: лексема *chronicle* вказує на розуміння його як насамперед пам'ятки давньої історіографії, уживання слів *tale, story* є показником того, що "Повість минулих літ" сприймається насамперед як літературна пам'ятка, а не історична хроніка.

Таке враження посилюється порівнянням з одним із способів перекладу назви іншої визначної літературної пам'ятки – "Слова о полку Ігоревім", де англійська лексема *tale* виступає еквівалентом іменника *слово* в давньому значенні "розповідь, оповідь, повість, легенда, сага тощо": The Tale of Ihor's Armament [18: 616], The Tale of the Host of Ihor [16: 59]; the epic *Slovo o polku Ihorevi* [The Tale of (Prince) Ihor's Campaign] [8: 330]; *Slovo o polku Ihorevi*, The Tale of Ihor's Armament [13: 151], *Slovo o polku Ihorevi* [8: 766].

"Словник староукраїнської мови XIV-XV ст." дає таке тлумачення лексеми *слово*: "мовна одиниця як вираження предмета думки; *те що написано (текст)*; звістка, відомість; послання, лист, грамота [3: 352]. Р.А.Ситар вважає, що найдоречнішим перекладом заголовка "*слово*", була б або лексема "*gest*" або ж словосполучення "*heroic song*" [1: 254], оскільки англійські терміни "*lay*", "*song*", "*tale*" не відповідають жанровим особливостям та змісту цього твору. Словник Н. Вебстера подає слово *gest* з такими значеннями: "**gest or geste** 1: a notable deed or action (*knightly gests*) 2: a tale of achievements or adventures; esp: a romance in verse (*gests and historic ballads*) [5: 952]. Лексичне значення слова *lay* має менше спільного з українським архаїзмом *слово*: **lay** 1: a simple narrative poem 2: a melody fragment (*birds singing their cheerful lays*) [5: 1281]. Варто звернути увагу, що в назві іншої пам'ятки давньокиївської доби "Слово про закон і благодать", яка належить перу митрополита Іларіона (XI ст.), термін *слово* перекладається англійським

термінологічним відповідником зі сфери церковно-релігійного дискурсу: "Homily on Law and Grace" [20: XIII].

Слово *полк* - український архаїзм давньокиївського періоду - традиційно зберігається в сучасній українській назві твору – «Слово о полку Ігоревім», хоча лексичне значення його двояке: 1) військовий похід, 2) військовий загін, армія, збройне формування. Словник давньоруської мови І.І.Срезневського подає такі значення слова пѣлкѣ "1) войско, 2) отряд, полк, 3) воинство, силы, 4) битва, сражение, 5) война, поход, 6) стан" [2: 1747]. Глибокий знавець української мови і визнаний авторитет у сфері художнього перекладу М.Т.Рильський для відтворення цього архаїзму обрав слово *похід* (Слово, 1987). При цьому, щоправда, довелося пожертвувати значною частиною важливої в багатьох відношеннях семантики багатозначної лексеми пѣлкѣ, адже "Слово..." це розповідь і про військо Ігоря, і про його похід і про трагічну для нього битву. Водночас утрачено частину архаїчного забарвлення давнього слова. Англійська лексична система дає змогу частково зберегти архаїчність звучання назви твору. З цього погляду найдоречнішим видається англійський архаїзм *host* — "an armed company or multitude of men; an army" [4: 407].

У тих випадках, коли в українській назві фігурує слово *літопис*, англійський переклад здебільшого подає його лексичний відповідник *chronicle*; нерідко це супроводжується калькуванням метафоричного імені анонімного автора літопису, наприклад у назві так званого Літопису Самовидця – "Eye Witness Chronicle" [16: 127]. У деяких випадках кальковане ім'я подається в дужках, як доповнення до транскрибованого імені: "Samovydet's' (Eyewitness) Chronicle [7: 157], а бо ж у дужках після калькованої назви наводиться повна транскрибована назва: a Ukrainian chronicle from the period, the so-called Eyewitness Chronicle (*Litopys Samovydtsia*) [13: 294].

Апелятивний компонент власної назви (*хроніка, історія* тощо) передається різними способами не тільки при перекладі назв різних творів, але й у випадку того самого літопису: the Kiev Chronicle [7: 157] Kievskaia letopis' [238: 158]. Неусталеність способів відтворення цього елемента назви вказує на його національну маркованість. Про це ж свідчить подання в дужках калькованих варіантів назв: "*Istoriia Rusov*" (History of the Rus') [16: 227], "*Istoriia Ukraïny Rusy* (History of Ukraine-Rus') [7: 251]; The Kiev Chronicle (Kyivs'kyi litopys) [7: 519], Lviv Chronicle (Lvivskyi litopys) [6: 230], the Hustynian Chronicle [15: 581] тощо.

Одночасне використання калькованого й транскрибованого способів відображення назви в перекладі - дуже поширений прийом, що застосовується до назв більшості літописних і пізніших літературних творів: Pouchennia ditiam of Volodymyr Monomakh (Instruction for Children) [7: 567]; "These developments in Vynnychenko's thought were more systematically presented in his history of the Ukrainian revolution, *Vidrodzhennia Natsii* (The Rebirth of the Nation)" [10: 516].

Спостереження за тенденціями застосування транскрибованого й калькованого підходів до відтворення назв літературних творів та пам'яток писемності вказують на те, що перекладачі й іншомовні автори вважають важливим

параметром назви не тільки її, так би мовити, звукове “обличчя”, що передається шляхом транскрипції, але й змістове наповнення внутрішньої форми цієї назви. Це особливо помітно тоді, коли назва твору включає в себе компоненти, що є історико-культурними реаліями, чи повністю представлена словом-реалією, як наприклад, “Кобзар” Тараса Шевченка. Згадування цієї назви в підручнику історії О. Субтельного виявляє дублювання транскрибованого слова лексичним аналогом, що наводиться в дужках і тому може вважатися описово-пояснювальним додатком: *Kobzar* (“The Bard”) [16: 233]. Хоча назви, які складаються з одного компонента, переважно транскрибуються, а не калькуються, намагання представити англійському читачеві семантику української назви “Кобзар” можуть спонукати перекладача до спроб відобразити внутрішню форму слова: “first collection of poems... *Kobzar* (The Kobza Player)” [17: 45].

При вживанні у першій згадці двоваріантного представлення назви, перед автором тексту стоїть дилема вибору одного з наведених варіантів як основного, яким він надалі оперуватиме в тексті, якщо є необхідність повторного згадування цього твору. Наприклад, назва широковідомого збірника “Русалка Дністоровая” у вищезгаданій “Історії України” О.Субтельного представлена транскрибованим записом з калькованим варіантом у дужках – *Rusalka Dnistrovaia* (The Nymph of the Dniester) [16: 241]<sup>1</sup>. У подальшому тексті О.Субтельного уживає як основний варіант транскрибований запис: “Under the influence of the *Rusalka Dnistrovaia* a new generation of ...” [16: 241]. Подібним чином функціонує в англійському тексті й назва програмного твору В.Винниченка: “He concluded *Vidrodzhennia Natsii* by arguing that only the Soviet republic set up by the Bolshevics could guarantee the rebirth of the Ukrainian nation” [10: 518].

Слід зазначити, що назви літературних творів треба зараховувати до категорії реалій із певними застереженнями. Як реалії функціонують насамперед назви широковідомих творів, що справили свого часу і далі справляють великий, а часто й визначальний, вплив на світогляд і подальший розвиток усієї нації, чи значної її частини (наприклад, “Русалка Дністоровая” в західноукраїнських землях). Висока частотність використання зазначених вище, та деяких інших назв робить їх важливими складниками національного етнокультурного тезаурусу, а саме належність до цієї частини мовно-культурної концептосфери є найхарактернішою ознакою поняття “реалія”.

---

<sup>1</sup> Цікаво, що колективний псевдонім групи авторів цього твору, *Руська трійця*, перекладається в О.Субтельного калькуванням – *The Ruthenian Triad*.

## Література

1. Ситар Р.А. Англомовна словіана: перекладознавчий погляд // Іноземна філологія. Укр. наук. зб. – Вип. 112. - Львів, 2001. - С. 252-260.
2. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка в 3-х тт. / Репринтное изд. - Т. 2. - Ч. 2. - М.: Книга, 1989. - 1802 с
3. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. - У 2-х т. - Т.2. - К., 1978. – 591
4. The New Encyclopaedia Britannica. Macroaedia. - Vol.18. - Chicago, 1977. - 837p.
5. Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged. – Springfield, Mass., 1981. – 2662 p.
6. Encyclopedia of Ukraine. - Vol. 1. - Toronto, 1984. - 952 p.
7. Encyclopedia of Ukraine. - Vol. 2. - Toronto, 1988. – 737 p.
8. Encyclopedia of Ukraine. - Vol. 4. - Toronto, 1993. – 864 p.
9. Encyclopedia of Ukraine. - Vol. 5. - Toronto, 1993. – 886 p
10. Gilley Ch. Volodymyr Vynnychenko's Mission to Moscow and Kharkov // The Slavonic and East European Review. - 2006. - Vol. 84. - No 3. - P. 508-537.
11. Hrushevsky M. History of Ukraine-Rus' / Trans. by M.Skorupsky. - Vol. 1. Edmonton, 1997. - 602 p.
12. Kyiv Weekly (газета).
13. Magoczi P.R. A History of Ukraine. – London. – 1996. – 784 p.
14. The *Paterik* of the Kievan Caves Monastery / Translated by Muriel Heppell. – Cambridge, Mass., 1989. – 262 p.
15. Pritsak O. The system of Government under Volodimer the Great and his Foreign Policy // Harvard Ukrainian Studies. Vol. XIX. -1995, - P. 573-593.
16. Subtelny O. Ukraine: a history. – Toronto, 1994. – 692 p.
17. Ukraine and Ukrainians throughout the World. A Demographic Guide to the Homeland and Its Diaspora. – Toronto, Buffalo, London, 1995. - P.508.
18. Ukraine. A Concise Encyclopaedia. – Vol. 1. – Toronto, 1963 – 1185 pp.
19. Ukraine. A Concise Encyclopaedia. – Vol. 2. – Toronto, 1971 – 1394 pp.
20. Veder W. R. The Edificatory Prose of Kievan Rus'. Introduction // The Edificatory Prose of Kievan Rus': Translated by W. R. Veder. - Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Vol. VI. - Cambridge, Mass., 1994. - p. XIII- LIII.
21. Welcome to Ukraine (журнал).

### **Summary**

The paper discusses the major ways and communicative strategies of rendering the names of historical documents and other unique items of national history and culture which contained personal names. The complexity of their adequate representation in the TL text is rooted not only in the lack of the unified transliteration rules both in Ukraine and outside, but also in the discrepancies of the historical paradigms of which the respective names or their derivatives may be a part. In most cases it is the linguistic awareness of the author (or translator), along with his/her conceptual historical outlook, which determine the choice between the possible options.